

УДК 340.1:304.2(477)

І.В. ДМИТРІЄНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

ЧОМУ УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА КУЛЬТУРА?

Ключові слова: українська правова культура

За останніх часів нестабільна суспільно-політична ситуація, що перманентно, але часто-густо неспадкоємно змінює вектори розвиткових тенденцій України та українського права, гостро підкреслює необхідність подальшого адаптивного формування правової держави, розв'язання проблем корінного та некорінного населення, пов'язаних з національними та міжнародними відносинами, ідентифікованими в українській правовій свідомості та презентованими в архетипах і артефактах української правової культури, що має загальні, особливі та специфічні властивості, проблеми та перспективи. Останні вимагають підвищеної уваги влади правової науки та практики до всіх проявів і шляхів розвитку національного початку, який, залежно від ступеня задоволення національних інтересів і потреб в системі суспільного розвитку, отримує в процесі еволюції різні базові тенденції, що різноджерельно впливають на правовий статус актуальних проблем і перспектив українського правотворення, праворозуміння та правозастосування, особливо тоді, коли збільшується кількість корінних національностей у державі (наприклад, повернення кримських татар на Кримській півострів), що, в першу чергу, пов'язано з вічним етногенезом української нації як правової, процесуальної та ментальної, тривало історичної ідентифікації її національної свідомості, мови та культури. Зазначена проблема пов'язана з державною програмою Київського національного університету ім. Т. Шевченка «Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян України» (номер теми 01-БФ-042-01; номер державної реєстрації 0191U03579).

Безпосередньо будь-яких досліджень з зазначеної тематики нами у зарубіжному та вітчизняному науковому просторі знайти не вдалось. Раніше колишні радянські дослідники вивчали правову культуру у загальному сенсі, надаючи при цьому їй непомірно задеологізованих властивостей та функцій. У пострадянському правовому просторі дослідженнями правової культури займалися окремі дослідники, зокрема Ю.М. Дмитрієнко. Так, нами творчо використовуються ідеї Ю.М. Дмитрієнка про українську правову культуру як типово національну та як якісну характеристику національного становлення й розвитку української правової свідомості, що має некризові цикли соціальної активності та відносну самостійність.

Метою статті є виявлення істотних властивостей української правової культури як типово національної одиниці якісного відбиття та регулювання суспільного і правового буття, враховуючи її найсуттєвіші істотні риси та детермінанти. Новизною роботи є те, що в ній вперше, за ідеями Ю.М. Дмитрієнка про українську правову свідомість як типово національну, розкрито зміст нового правового поняття та правової категорії «українська правова культура», а також доцільність широкого використання в сучасній правовій науці саме такого правового терміну, поняття та правової категорії.

Продовжуючи далі, зазначимо, що сучасна правова наука виділяє чотири модули етногенезу, синергетично налаштованих та історично змодельованих [1], які у нашому контексті є способами перенесення форм української правової свідомості та культури, у тому числі й з історії у сучасність. Перший – це спосіб міграцій, який є результатом переселення народу або його численної групи разом з рідною правовою свідомістю (або сприйняття певної історичної чи певної сучасної світової прогресивної форми української-неукраїнської правової свідомості активними сучасними науковцями, діячами чи-то владною елітою, зафіксованої у філософсько-правових творах та її нормативна реалізації у тестах сучасних

нормативно-правових актів як норм звичасвої правової свідомості та її ідей, правових символів та ідеалів, – чим презентуємо нову віртуальну модель творення нової форми правової культури, котру можна поновлювати, моделювати та проектувати у сучасність внаслідок використання у навчанні підростаючого покоління розвиваючих комп'ютерних ігор, програм та спеціально пролонгованих методів сприйняття історичного та сучасного світу на історичні тематики та ін.). Або у процесі змішування з місцевим населенням складається нова культурна спільність людей, тобто новий правовий етнос (нова форма правосвідомості).

Другий – модус розселення, коли в зоні достатньо щільного заселення декількох складових відбувається їх взаємне проникнення, виникають двомовність, змішані правові системи, змішані правові культури, змішаний антропологічний тип правової системи, правової мови та культури (змішана, маргінальна форма правосвідомості).

Третій тип – це модус етнічної безперервності, за якого етноси, їх права культура переходять один в інший, і відрізняються один від одного тим, що тільки живуть у віддаленості, через декілька етносів.

І останній – модус автохтонного розвитку, коли за географічної ізоляції або ж за інших чинників відбувається становлення нових різних ідейно-світоглядних і нормативно-правових рефлексій відносно відособлено, що й приводить до утворення нових етносів як соціальних основ нових форм правових свідомостей, маючих основою, перш за все, приховані ефекти правової свідомості [2].

Процес виникнення, становлення і розвитку будь-яких етносів, їх етнічних правових культур, окрім становлення та розвитку, припускає також формування відповідної національної правової культури, певного способу життя, що ґрунтуються на нових духовних цінностях, складаються та закріплюються в правових традиціях, звичаях, нормах моралі та інших соціальних регуляторах. Етнос не може успішно тривало розвиватися у межах

власних нормативних та ідейно-світоглядних можливостей та особливостей. Він розвивається через взаємодію з іншими етносами, через взаємовплив, взаємопроникнення правових культур, форм правових свідомостей, які зрештою призводять до деякого ототожнення, вирівнювання національних правових культур, кожна з яких запозичує з іншої духовно-правової спадщини все істинне народне, гуманне, благородне та справедливе. Етнічне ж слугує виразом національно-особливого, виробленого в процесі природно-історичного розвитку. В процесі тривалого еволюційного розвитку загально соціальне з необхідністю вбирає національне і навпаки.

Становлення української правової культури зі всіма її національними особливостями і властивостями – це правовий процес що складається, поза сумнівом, не на порожньому місці, не штучно, а знаходить сприятливий ґрунт, що готувався в ході тривалого попереднього для української нації суспільно-історичного та правового розвитку як створення якісної правової цінності, що має домінантою національні орієнтири формування пріоритетними відповідні інтереси та перспективи. В основі поняття «правова цінність» знаходяться загальнолюдські правові потреби та інтереси. Результатом їх нормативної оцінки є типово правове усвідомлення необхідності того, що ті або інші правові явища можуть або не можуть задовольнити зростаючі правові потреби і інтереси людей. Таким чином, необхідно розрізняти загально соціальні і національні цінності в праві та відповідні аспекти в правосвідомості та правовій культурі. Аксиологічне обґрунтування цінності права застосовувалося у вітчизняній юридичній науці, як правило, для аналізу правового розвитку і правового стану суспільства.

Отож, залежно від рівня, змістовності, повноти віддзеркалення національної правової дійсності можна виділити і правову ідеологію, і правову психологію як основні структурні підрозділи (елементи) тієї чи іншої форми суспільної правової культури (коли цикл соціальної активності правосвідомості – некри-

зовий). Важлива особливість правової культури полягає й в тому, що вона є таким своєрідним, нормативно зобов'язуючим засобом, котрий націлює нації, народності до певних цілеспрямованих дій та акцій у сфері національних правових інтересів і цінностей. Вона в сукупності з нормами права визначає межі і форми поведінки людей в національних і міжнаціональних відносинах. Це дозволяє говорити про важливе практичне призначення такої духовної сфери, якою є правова культура в її національній зумовленості.

Національне або природне в правовій культурі визначаємо як систему найістотніших правових поглядів, ідей, уявлень, відчуттів, емоцій, ціннісних орієнтацій, настроїв, що склались за тривалих часів і відбиті у суттєвих архетипах і артефактах правової свідомості. Вони виражають ідейно-світоглядне та нормативне парадигмальне відношення народів, етносів, націй до діючого права, правових інститутів та регламентують сферу національних відносин як найголовніших серед усіх інших за будь-яких часів. За таких підходів, говорячи про українську правову культуру, ми маємо на увазі, перш за все, систему істотних артефактів і архетипів української правової свідомості, що презентують якісне відношення її істотних суб'єктів – історичних і сучасних народів – до історичного і діючого права. У такий спосіб ми пропонуємо феномен національної правової культури як ту якісну істотну властивість масової правової свідомості суб'єктів її правового простору, що типово традиційно ідентифікована у світовому правовому часо-просторі як така або в якості базисної основи традиційного механізму правового регулювання суспільних відносин. Будь-яка правова свідомість здатна суттєво ідентифікуватися за її істотними властивостями тільки як національна та нормативно реалізуватися у державно-правовій формі.

Феномен національного ми уявляємо як істотну якісну ідейно-світоглядну та нормативну властивість правової свідомості як типово національної, котра функціонально здатна презентуватися у архетипах і артефактах пра-

вової культури максимально за будь-яких часів правостановлення. У цьому сенсі українська правова культура – це така національна правова культура, яка нормативно якісно легалізує ідейне, емоційне, логічне, теоретичне та практичне відношення корінного населення, титульної нації або іншої більшості населення до чинного права, правової дійсності, їх суб'єктів та об'єктів, відповідних правових і суспільних відносин, що здавна склались за істотними, часто повторювальними закономірностями становлення й розвитку будь-якої національної правової та національної ментальності як домінуючої. Саме крізь призму правових інтересів, як правило, місцевого корінного населення, титульної нації іншої більшості населення тієї чи іншої країни, що тривало історично мешкало та мешкає зараз на певній єдиній, строго чи не строго локально обмеженій території, формується будь-яка держава, котра максимально виявляє свої концептуальні властивості як національна. Її нормативна, ідейно-світоглядна природа та розвитково пріоритетна, як правило, часто повторювальна за різних часо-просторів становлення та розвитку корінної національності форма як пріоритетна (істотна) форма правової свідомості, сформована за національним правовим світоглядом корінних мешканців, титульної нації або іншої більшості населення у державно-правову.

Така держава має прогресивними, світового значення тенденції у державотворчих процесах – закономірності актотворення національною правовою свідомістю корінного населення – титульної нації або іншої більшості населення домінуючі чинних норм статично права. За домінуючою конкретно-історичних форм національної правової свідомості корінного населення, титульної нації або іншої більшості населення певної країни, що визначається домінуючою тривалою реалізацією певних правових інтересів, правових культур, пріоритетно реалізуються ті національні інтереси, що сформовані більшістю населення, об'єднаного в націю, за відповідними її істотними ознаками (територія, мова та ін.). Але за

будь-якого випадку, говорячи про українську правову культуру, ми маємо, перш за все, ту пріоритетно домінуючу національність, правову ментальність та правові цінності корінного населення (українців), формуючого істотної форми різноджерельної реалізації правосвідомості більшості населення української держави, з усіма її формальними та неформальними ознаками, сформованої за закономірностями національного світосприйняття, правового усвідомлення дійсності її масових первинних суб'єктів – виробників масових форм української правової свідомості для інших її суб'єктів. За такого випадку можна казати про систему істотних ідейних, теоретичних, концептуальних світоглядних і нормативних відношень, максимально легалізованих, інтерпретованих і верифікованих більшістю населення певної національної держави до чинного права, правової дійсності, її суб'єктам та об'єктам, котрі узагальнено презентують пріоритетну сферу регулятивних можливостей механізму правового регулювання та правового захисту за тривалого часу прогресивного становлення та розвитку титульного етносу-народу-нації цієї національної держави. Ця сфера істотно регулюється та коригується саме нормами правової культури як якісними суттєвими елементами процесуальної та статичної правової системи як світової загалом, так й вітчизняної зокрема.

Так як не існує у світі держави без відповідної назви, території, мови, маючих широко визнану за звісними світовими зразками та лінгвістично укорінену у вітчизняному правовому просторі за традиціями світового формування правильну назву, *так й немає абстрактної «універсальної», «безликої» теоретичної правової культури та свідомості*, котра функціонує типово за усіх історичних і сучасних форм державних устроїв, суспільств, соціумів, типово та однаково у всіх (або у кожній окремо) державах, суспільствах, народах, націях чи етносах, так, як немає абстрактної «універсальної» «безликої» людини, котра або не має лиця, або має маску, що приховує справжнє обличчя. Саме у при-

кметнику «українська» правова культура та свідомість набувають свої лиця у світі нескінченних світових правових свідомостей та культур. Держава, державність, державотворення, право, правова свідомість та культура можуть бути взаємопов'язані та дієво існувати (співіснувати), бути повноцінно досліджені функціонально тільки у національній площині їх регулятивно творчих можливостей и перспектив, недаремно Г. Гегель, один з перших у світі успішних філософів права, вперше ідентифікував правову свідомість «формою держави, державотворення та правореалізації», а саму державу – змістом та середовищем, де «повнокровно» існує правова культура [3], маючи на увазі її природну сутність як типово національну, котра формує ідейно-світоглядну природу як завжди пріоритетну при будь-кому правотворенні, правореалізації та правоздійсненні; пізніше цю ідею підтримали В.О. Чефранов, Л.В. Петрова, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, М.І. Козюбра та інші відомі правознавці.

Українська правова культура є українською тому, що вона є домінуючою правовою культурою та якісною нормативною частиною некризових циклів соціальної активності правової свідомості українського населення на історичній та сучасній традиційній території. При цьому титульна нація – українська, або інша більшість населення, що претендує офіційно на титульну загальнодержавну націю та може мати іншу, але функціонально не домінуючу в сенсі актотворення правосвідомістю норм усного та писаного права специфіку.

Коли державною мовою офіційно є українська, назва держави – Україна, українці мають справжній правовий світогляд, правову ментальність, культуру та ідею, концептуально реалізовану у Конституції сучасної незалежної України. В Україні існує національна, масова, колективна та індивідуальна правова культура, що сутнісно ідентифікує світові, національні та регіональні основи тривалого історичного становлення та розвитку на вітчизняній, національній та іноземній території.

При проведенні різних державно-правових трансформацій та досліджень, слід обов'язково враховувати національні особливості історичного та сучасного розвитку кожного народу-етносу-нації як ті найголовніші, що сформували та формують досі Україну як незалежну самодостатню правову державу світового зразка, структуровану на засадах української правової свідомості, самосвідомості, самодостатності, історії, ментальності, подальше різнопланове вивчення котрих сприятиме оптимальному вдосконаленню українського законодавства як типово національного. Треба додати, що вперше вітчизняний законодавець запровадив нову, справедливу у лінгвістично-правовому контексті, термінологічно-категоріальну традицію правильного формування правових понять широкого родового значення у Конституції сучасної незалежної України та інших нормативно-правових актах.

Слід зазначити, що прикметник «українська», «український» досить широко вживається у сучасній нормативній літературі. Багато сучасних нормативних актів досі мають широке використання словосполучення «Українська СРСР» у багатьох кодексах. Так, наприклад, сучасний «Кодекс законів про працю України» як актуальне джерело трудового права сучасної незалежної України вперше був прийнятий в Україні наприкінці 1922 року за Основами законодавства Союзу РСР, та затверджений в Українській Радянській Соціалістичній Республіці 10.12.1971 року [4]. У прикінцевих та перехідних положеннях сучасного цивільного Кодексу України багато разів вживається прикметники «українська» [5], багато разів використовується цей же термін в тексті кримінального Кодексу України [6], у прикінцевих та перехідних положеннях Кодексу адміністративного судочинства України містяться посилання на Цивільно-процесуальний Кодекс України 1963 року, котрий був прийнятий за часів Радянської України [7], термін «українська...» використовується у Митному кодексі України [8] та ін. Гадаємо, що саме у терміні «українська правова культура» сконцентрований синерге-

тичний (самоорганізаційний) потенціал історичних та сучасних імпульсів світового, національного та регіонального компонентів вічного пріоритетно якісного становлення та розвитку української правової культури як світової, національної та регіональної правової цінності та самоцінності разом, а також цей термін автентичний іншому – «спадкоємний», «спадкоємність правової культури».

Сама назва колишньої нашої батьківщини мала назву «Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР; до 1937 – Українська Соціалістична Радянська Республіка, УСРР) - штучна форма державності, що існувала в Україні у 1917-91 (до цього – Українська Народна Республіка). Вона виникла в умовах соціальної і національної війни, яка розгорнулася в Російській імперії після падіння самодержавства [9]. Українська держава мала назву «українська» назву аж цілих 74 років. За колишніх радянських часів офіційно існували та мали офіційними назви Конституцій Української Радянської Соціалістичної Республіки 1919, 1929, 1937, 1978 років, тобто з такою назвою існувала та функціонувала до прийняття нової Конституції незалежної України 1996 року, тобто 77 років [10] – за тривалих часів було створено, фактично, законодавчо адаптовану правову традицію до широкого використання у звичайних нормативних актах, сформованих керівництвом УРСР та для України з боку СРСР прикметника «український», «українська». З сучасних курсів теорії та історії держави та права України відомі розділи, де також широко вживаються прикметники «українська», «український», наприклад: «Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр.», «Українська держава Павла Скоропадського», «Українська національна революція середини XVII ст.», «Українська народна республіка» та ін. Говорячи не тільки про давні правові традиції використовувати у широкій нормативній літературі прикметник «український», «українська», слід додати ще й про активну давню традицію використовувати прикметник «український», «українська» ши-

рокими історичними та сучасними політичними колами та відомими керівниками.

Наприклад, історичні політичні партії – «Українська соціал-демократична робітничка партія» (1918 р.), «Український національно-державний союз (УНДС) (1918 р.), «Українська соціалістична революційна партія (1918 р.), сучасні – Конгрес українських націоналістів (КУН), Українська консервативна республіканська партія (УКРП, Організація українських націоналістів в Україні (ОУНУ), Українська національна асамблея (УНА), Українська народна самооборона (УНСО), Українська республіканська партія (УРП), Українська селянська демократична партія (УСДП) та багато інших аргументовано свідчать також про історичну спадкоємність використання терміну «українська» у традиційних назвах політичних партій та назвах інших соціально-правових інститутів, органів влади, термінах актуального політично-правового життя в Україні. Так, наприклад, у преамбулі до сучасної Конституції незалежної України (1996 р.) істотно зазначається вперше за всю правову історію незалежної України: «Верховна Рада України від імені *українського народу* – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію *українського державотворення* і на основі здійсненого українською нацією, усім *Українським народом* (ст.79, 104 Конституції України) права на самовизначення ...приймає цю Конституцію – Основний Закон України... Державною мовою в Україні є *українська мова* (ст.10 Конституції України)...Держава сприяє консолідації та розвитку *української нації*, її історичної *свідомості, традиції і культури*, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст.11 Конституції України)... *Всеукраїнський референдум* (ст.72, 73) [11].

Законодавець презентує у запропонованих правових поняттях «український народ», «українське державотворення» їх розуміння як таких, що ідентифікують історичних, сучас-

них об'єктів і суб'єктів актуальних правовідносин. Вони мають розвинену історичну правову спадкоємність, джерела світової правової культури, що функціонують у сучасній Україні на засадах давніх правових традицій, цінностей та інтересів, що сформовані з сивої давнини та розвинені у сучасні за давніми закономірностями творення правової традиції українотериторіального та україноментального світозасвоєння. Ми логічно продовжуємо цю традицію та вводимо саме тому в наукове коло актуальних правових термінів і категорій вперше новий правовий термін «українська правова культура», а не, наприклад, «правова культура України».

Аналізуючи українську правову культуру як таку, ми говоримо про правове і законодавче минуле, сучасне та майбутнє України одразу у цілому тощо, маючи на увазі всі етноси, нації, народності, народи та інші малі народи, окремі колективи та індивідууми як первинні її суб'єкти, що тривало історично сформували типово «українське», духовно-ідейне уявлення про право та світ. Але такі уявлення, правові теорії, концепції та моделі були узагальнені титульною нацією, котрою є сучасна українська, та інші за більш давніх часів, наприклад, кримсько-татарська, російська або інша європейська, у складі котрої, наприклад, існувала давня Україна чи її окремі значні території або державні (державницькі) утворення (що можна відслідкувати за тривало історичним формуванням домінантних різних складових пропорцій за різних часів у формулі української правової ідіоми. У хронологічному відношенні ми маємо, перш за все, всю видиму історичну, правову та культурну українську реальність, досліджену та визнану світом, правовою, історичною, суспільною наукою та практикою [12].

Говорячи про правову культуру України, ми значно звужуємо її зміст та цим самим формуємо цілу низку нових питань: правова культура історичної чи сучасної України маєтись на увазі, суспільства, держави, етносу чи народу, якого періоду маєтись на увазі її становлення та розвиток, яких верств насе-

лення та ін., що створює чергові нові «білі плями», «білі питання» навіть у самій назві. Гадаємо, що подальше вивчення зазначеної тематики допоможе виявити найсуттєвіші риси історичної та сучасної української правової культури. Раніше первинно матеріали даного наукового дослідження, його істотні ідеї були адаптовані нами у світовому просторі у Інтернет-конференціях в 1994-1997 роках і в останні роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитрієнко Ю. М. Про синергетику правосвідомості як домінуючу еволюційну функціональну закономірність (функціональний закон) посттоталітарних правових рефлексій / Дмитрієнко Ю. М. // Науковий вісник дипломатичної акад. України. – 2003. – Вип. 8. «Зовнішня політика та дипломатія: витоки, традиції, новації». – С. 348–380.
2. Дмитриенко Ю. Н. Скрытые эффекты девиантного правосознания: ориентиры и природа синергетической методологии правового познания / Дмитриенко Ю. Н. // Право і безпека. – 2004. – Т. 3. – № 4. – С. 18–26.
3. Дмитрієнко Ю. М. Міжфункціональна (різнолінійна) гносеологія девіантної правос-

відомості у джерельній парадигмі девіацій синергетичного правосвітогляду / Дмитрієнко Ю. М. // Актуальні проблеми держави і права : збірник наук. праць. – 2002. – Вип. 21. – С. 68–75.

4. Про правову культуру... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ebk.net.ua/Book/Konspekt/TPU/012.htm>.

5. Цивільний Кодекс України. – Х. : Одісей, 2003. – С. 468–470.

6. Кримінальний Кодекс України. – К. : Видавець Паливода А. В., 2005. – С. 163–167.

7. Кодекс адміністративного судочинства України. – Х. : Одісей, 2005. – С. 143.

8. Митний кодекс України. – Х. : Одісей, 2005. – С. 173.

9. Правова культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravopys.vlada.kiev.ua/mova/20/Dovidn/USRR_USSR.htm.

10. Таранов А. П. Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки / Таранов А. П. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1957.

11. Конституція України. – Х. : Одісей, 2006. – 48 с.

12. Брегеда А. Ю. Основи політології / Брегеда А. Ю. – К. : КНЕУ, 2011. – 138 с.

Дмитрієнко І. В. Чому українська правова культура? / І. В. Дмитрієнко // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 201–207 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11divkpk.pdf>

Досліджено формування нового правового поняття «українська правова культура» як специфічної, національної, ментально структурованої соціально-правової, нормативної, іншої якісної реальності та методу дослідження останньої. Визначені типові риси української правової культури.

Дмитриенко И.В. Почему украинская правовая культура?

Исследовано формирование нового правового понятия «украинская правовая культура» как специфической, национальной, ментально структурированной социально-правовой нормативной, иной качественной реальности и метода исследования последней. Определены типичные черты украинской правовой культуры.

Dmitrienko I.V. Why the Ukrainian Legal Culture?

Formation of new legal concept «the Ukrainian legal culture» as specific, national, mentally structured socially-legal standard, other qualitative reality and method of research of last is investigated. Typical lines of the Ukrainian legal culture are defined.